

Aan de voorzitter van de Tweede Kamer der Staten-Generaal  
Postbus 20018  
2500 EA Den Haag

Den Haag

Ons kenmerk  
PO/KO/2007/49220

Onderwerp

Beleidsreactie evaluatie leergang  
bewegingsonderwijs

Bijlage(n)

Evaluatierapport en deelrapporten

## **1. Inleiding**

Halverwege de jaren negentig werd geconstateerd dat pabo's steeds minder tijd besteedden aan het vak bewegingsonderwijs (lichamelijke opvoeding). Via een wetwijziging is toen besloten dat leraren alleen nog maar bevoegd waren voor het geven van lichamelijke opvoeding aan de eerste twee groepen van het basisonderwijs. Om een volledige bevoegdheid te krijgen moesten afgestudeerde leraren en studenten aan de pabo een 'Leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs' volgen. Het blijkt dat deze leergang heel zwaar is. Ik wil deze leergang dan ook aanpassen. U kunt dit lezen in mijn beleidsreactie (ook namens staatssecretaris Van Bijsterveldt) op het 'Eindrapport evaluatie Leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs via de Pabo' (het eindrapport en de bijbehorende deelrapporten zijn als bijlage bijgevoegd).

Mijn voorganger, minister Van der Hoeven, heeft u deze evaluatie vorig jaar toegezegd. Tijdens het Algemeen Overleg van 20 juni jl. (kamerstuk nr.30800 VIII, nr. 172) heb ik u toegezegd het evaluatierapport inclusief beleidsreactie aan te bieden vóór de OCW-begrotingsbehandeling 2008.

## **Deze brief**

In deze brief schets ik kort de voorgeschiedenis van de leergang bewegingsonderwijs (paragraaf 2) omdat die relevant is voor de context van de beleidsreactie. Daarna noem ik de belangrijkste conclusies naar aanleiding van de twee centrale onderzoeksvragen (paragraaf 3), om vervolgens per onderzoeksvraag mijn beleidsreactie uiteen te zetten (paragraaf 4).

In paragraaf 5 reageer ik op enkele andere aandachtspunten uit het rapport. Tenslotte laat ik in paragraaf 6 weten wanneer u een vervolgbrief van mij mag verwachten.

## **2. Voorgeschiedenis**

In 1997 heeft de Tweede Kamer, bij een wijziging van de Wet op het primair onderwijs, een amendement aangenomen van de leden Rijpstra en De Cloe. De aanleiding voor het amendement was de forse achteruitgang in opleidingstijd voor het vak bewegingsonderwijs (lichamelijke opvoeding) aan de pabo's. Deze achteruitgang werd in de jaren negentig door het Nationaal Expertisecentrum

voor Leerplanontwikkeling (SLO) geconstateerd. Het amendement leidde vervolgens tot een wetswijziging.

De wijziging hield in dat afgestudeerden van de pabo alleen nog maar bevoegd werden voor het geven van lichamelijke opvoeding aan de eerste twee groepen van het basisonderwijs. Pas afgestudeerde leraren kunnen door het voltooien van een specifiek scholingstraject alsnog de volledige bevoegdheid krijgen.

Doel van deze wetswijziging was en is de kwaliteit van het bewegingsonderwijs op de basisschool te verbeteren omdat de kwaliteit als onvoldoende werd gezien. Deze zou verhoogd moeten worden door een intensivering van de scholing van de groepsleerkrachten voor dit vakgebied.

Het traject kreeg de naam 'Leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs via de Pabo'. In de aanloop hiertoe kreeg de SLO de opdracht van OCW om een raamleerplan hiervoor te ontwerpen. Het Landelijk overleg opleidingen basisonderwijs (LOBO) heeft de voorstellen uit dit raamleerplan geconcretiseerd.

De publicatie 'Leergang vakbekwaamheid bewegingsonderwijs via Pabo' was in 2003 hiervan het eindproduct.

Met ingang van het schooljaar 2001-2002 bieden alle pabo's op het gebied van bewegingsonderwijs een smal (maar verdiept) programma aan. Dat wil zeggen een opleidingsprogramma dat zich louter richt op het 'jonge kind'. Met ingang van het studiejaar 2005-2006 is door een aanzienlijk aantal pabo's gestart met het aanbieden van de leergang bewegingsonderwijs, die zich richt op het bewegingsonderwijs in de groepen 3 t/m 8.

### **Het rapport**

Het rapport vermeldt dat er op dit moment 730 (waarvan 554 in 2007) studenten hun diploma voor de leergang hebben behaald. Verder zijn er nu nog grote groepen studenten/cursisten bezig. (Het totaal aantal afgestudeerden van de pabo's is rond de 7000 per jaar.) De kosten voor het volgen van de leergang variëren van € 750,00 tot € 900,00 per blk (de leergang bestaat uit vier blokken).

Vanaf schooljaar 2005-2006 is op veel hbo-instellingen de major-minorstructuur ingevoerd. Hierdoor zijn opleidingen in de gelegenheid een verdieping in de onderwijsprogramma's aan te brengen in de vorm van 'minoren'. Een gevolg hiervan is dat de pabo's de Leergang bewegingsonderwijs (deels of volledig) kunnen opnemen in hun onderwijsprogramma. Het ministerie van OCW heeft in een brief, eind 2005, expliciet aangegeven dat instellingen zelf mogen bepalen op welke wijze ze de opleiding aanbieden.

Het blijkt dat de pabo's de vier blokken bewegingsonderwijs op verschillende manieren aanbieden: geheel initieel, geheel postinitieel of in een mengvorm (delen van de leergang initieel en delen postinitieel). Uit het rapport blijkt dat het eerste blok het meest wordt aangeboden binnen de lerarenopleiding. Het tweede blok wordt daar in toenemende mate aangeboden. Op dit moment bieden van de 37 pabo's er 26 de leergang aan, waarvan drie opleidingen de leergang volledig binnen de opleiding aanbieden.

### **3. Evaluatieopzet en bevindingen**

De toenmalige minister van OCW heeft in het voorjaar 2006 de Tweede Kamer beloofd om de leergang in 2007 te evalueren. De minister heeft het LOBO gevraagd om de evaluatie uit te voeren. OCW heeft twee centrale onderzoeksvragen geformuleerd:

1. In hoeverre is het vereiste kennis- en vaardigheidsniveau van de leergang te zwaar? Vormt de studiebelasting voor beginnende leraren in het primair onderwijs een belemmering? En zo ja, in welke mate?

2. In hoeverre leidt de beperkte inzetbaarheid van afgestudeerde pabo-studenten tot problemen op de arbeidsmarkt en tot praktische problemen binnen de scholen?

Op 20 juni van dit jaar heb ik in een Algemeen Overleg met u gesproken over de aanleiding tot en het verloop van de evaluatie. Recente signalen (burgerbrieven en krantenartikelen) maakten toen het belang van die evaluatie nogmaals duidelijk.

Het LOBO heeft voor de evaluatie een projectorganisatie ingericht die bestond uit een stuurgroep, een evaluatiecommissie en een begeleidingscommissie. Voor de uitvoering van de deelonderzoeken zijn het IVA en de KPC-groep ingeschakeld. Respondenten waren studenten/alumni, scholen en pabo's. De begeleidingscommissie is ingesteld om alle relevante partijen optimaal te betrekken. In deze commissie participeerden onder andere vertegenwoordigers van de scholen en de pabo's. In het rapport staat dat men bij de bespreking van de uitkomsten van het onderzoek in de begeleidingscommissie, de uitkomsten herkende.

#### ***Conclusies naar aanleiding van de eerste onderzoeksvraag***

Uit het rapport blijkt dat een overgrote meerderheid van de respondenten vindt dat de leergang een forse kwaliteitsimpuls betekent voor het bewegingsonderwijs. De meeste studenten en alumni beoordelen de leergang als zwaar tot zeer zwaar, maar geven aan dat ze de investering wel de moeite waard vinden. Een meerderheid van de pabo's vindt de studiebelasting passend in relatie tot de beoogde kwaliteitsverbetering. Wel vinden ze dat er zware eisen worden gesteld aan de studenten. Het gaat dan om de omvang en het niveau van de leergang. Dit geldt met name voor afgestudeerden die direct na hun afstuderen de vier blokken postinitieel gaan volgen. Door de pabo's wordt positief gesproken over de organisatie van de leergang.

Scholen is niet gevraagd naar de inhoudelijke zwaarte van de leergang. Wel is gevraagd in hoeverre zij bereid zijn geld en tijd te investeren in leerkrachten die een brede bevoegdheid willen halen. Ongeveer de helft van de scholen geeft aan de kosten voor het volgen van de opleiding te vergoeden. De mate waarin scholen studietijd als werktijd zien verschilt sterk tussen scholen.

#### ***Conclusies naar aanleiding van de tweede onderzoeksvraag***

Een grote meerderheid van de studenten en alumni vindt dat een 'brede' bevoegdheid de kansen op een baan als leerkracht in het primair onderwijs vergroot.

De scholen zien verschillende nieuwe mogelijkheden door de komst van de leergang. De meest genoemde is: dat leerkrachten met een 'brede' bevoegdheid kunnen worden ingezet als specialisten voor het bewegingsonderwijs en dat de school daarmee de mogelijkheid heeft om beter bewegingsonderwijs aan te bieden. Hoewel veel scholen de bijzondere eisen voor bewegingsonderwijs erkennen en de kwaliteitsimpuls onderschrijven, noemen zij ook veel knelpunten. Zoals bijvoorbeeld de roosterproblemen die ontstaan omdat veel afgestudeerden zonder een 'brede'

bevoegdheid op de arbeidsmarkt komen. Oudere leerkrachten moeten dan lessen overnemen van niet volledig bevoegde nieuwe medewerkers. Nieuwe medewerkers die alsnog hun 'brede' bevoegdheid willen halen zijn minder goed inzetbaar en zij leggen een claim op tijd en geld van scholen. Deze problemen gelden nog sterker voor kleine scholen.

Tegelijkertijd geven scholen aan dat ze in de toekomst voor diverse vak- en vormingsgebieden meer willen gaan werken met specialisten.

In het rapport staat dat scholen verwachten dat ze op termijn steeds meer worden geconfronteerd met kandidaten die (nog) niet beschikken over de 'brede' bevoegdheid. Scholen hebben op dit moment nog geen problemen om aan leerkrachten voor bewegingsonderwijs te komen, maar door het verwachte tekort aan leerkrachten de komende jaren, zou dat kunnen veranderen. Dat zou bijvoorbeeld betekenen dat afgestudeerden zonder 'brede' bevoegdheid dan gemakkelijk (er) een passende baan vinden. Volgens het rapport is op dit moment de positie op de arbeidsmarkt van afgestudeerden zonder 'brede' bevoegdheid slechter. Bij een overgrote meerderheid van de scholen speelt het 'brede' bevoegd zijn namelijk in meer of mindere mate een doorslaggevende rol bij de werving en selectie. Veel scholen adviseren studenten de 'brede' bevoegdheid geheel of grotendeels te halen tijdens de opleiding, zodat zij direct volledig inzetbaar zijn.

#### **4. Beleidsreactie per onderzoeksvraag**

##### ***Beleidsreactie naar aanleiding van de eerste vraag***

Ik constateer dat de meeste respondenten de leergang als een forse bijdrage aan de beoogde kwaliteitsimpuls bewegingsonderwijs zien. Daarmee heeft de leergang mijns inziens zijn meerwaarde bewezen.

Overduidelijk is echter ook dat de leergang zwaar tot heel zwaar blijkt voor studenten en alumni en in het bijzonder voor pas beginnende leerkrachten. Die moeten de leergang combineren met hun nieuwe baan, dat maakt het heel zwaar. Daarbij zijn zij volgens het rapport in de praktijk vaak nog meer tijd kwijt aan de leergang dan ervoor staat. Niet alleen voor de beginnende leerkrachten is dit een probleem, ook scholen geven aan die combinatie te zwaar te vinden voor hun beginnende leerkrachten.

Die signalen wil ik niet onbeantwoord laten. Daarom kom ik met een aanpassing van de leergang. Ik wil het programma 'lichter' maken.

Het LOBO geeft aan dat het kennisniveau van de leergang heel hoog is. Dat kan lager zonder dat het ten koste gaat van de kwaliteit van de leergang.

Ik vind het verbeteren van het bewegingsonderwijs absoluut belangrijk, maar het volgen van de leergang moet wel realistisch en haalbaar zijn, zeker ook voor beginnende leerkrachten. Als de zwaarte van de leergang teveel studenten en/of leerkrachten zou afschrikken, snijden we onszelf in de vingers. Dan zijn er op een gegeven moment te weinig leerkrachten met een 'brede' bevoegdheid. Ik wil, in goed overleg met betrokken partijen, de leergang zo snel mogelijk aanpassen, zodat hij in aangepaste vorm van start kan gaan in het komend schooljaar 2008-2009.

Om tot een zorgvuldig besluit te komen over de aanpassing van de leergang heb ik het LOBO om advies gevraagd. Ik wil graag dat zij, met behulp van experts, binnen enkele maanden een aantal

scenario's schetsen voor het aanpassen van de leergang en een aanbeveling doen voor het meest geschikte scenario. Nadrukkelijk heb ik gevraagd daarbij te kijken naar mogelijkheden om de leergang te laten 'indalen' in de initiële opleiding.

Het lijkt mij goed om de *stakeholders* uit de begeleidingscommissie te betrekken bij het aanpassen van de leergang. Tenslotte waren zij ook betrokken bij de evaluatie waar de aanpassing uit voortgekomen is. Ik zal die organisaties dan ook vragen om deel te nemen aan een klankbordgroep die kan reageren op de scenario's en aanbevelingen van het LOBO. Ik heb het LOBO gevraagd de reacties van de klankbordgroep mee te nemen in hun eindadvies.

Ik besef terdege dat mijn aankondiging om de leergang aan te passen tot onrust in het veld kan leiden. Bij nieuwe studenten, bij studenten en alumni die al aan de huidige leergang zijn begonnen, bij pabo's en bij scholen. Dat is helaas onvermijdelijk. Om de periode van onzekerheid niet te lang te laten duren wil ik komend voorjaar duidelijkheid geven over de aanpassing. Verder heb ik het LOBO gevraagd om na te denken over overgangsmaatregelen voor de huidige deelnemers aan de leergang. Voorjaar 2008 informeer ik u over de aanpassing van de leergang.

#### ***Beleidsreactie naar aanleiding van de tweede vraag***

Laat ik voorop stellen dat ik de organisatorische problemen die de scholen melden, serieus neem. Het rapport bevestigt de eerdere signalen die ik daarover gekregen heb. Ik wil scholen daarom tegemoet komen, door hen te helpen bij het omgaan met de consequenties van de kwaliteitsimpuls. Dit zal tevens bijdragen aan het verbeteren van de arbeidsmarktpositie van pasafgestudeerden. Ik zie meerdere mogelijke oplossingen voor de organisatorische problemen van scholen. Ik wil er een paar schetsen, zonder uitputtend te zijn.

Ik krijg de indruk (uit het rapport maar ook uit andere signalen), dat veel scholen de beleving hebben dat alle nieuw aan te stellen leerkrachten een 'brede' bevoegdheid voor het bewegingsonderwijs moeten hebben. Als dat de bedoeling zou zijn, zou dat inderdaad een groot beslag op tijd en (nascholings)geld van scholen leggen. De bedoeling is echter dat pabo-studenten en alumni de keuze hebben tussen wel of geen specialisatie in het bewegingsonderwijs. Niet iedereen heeft dezelfde affiniteit met dit specifieke vakgebied of hoeft dat te hebben. Door de aanpassing van de bevoegdheidsregeling mogen we verwachten dat studenten gemotiveerd kiezen voor de leergang (of er vanaf zien). Dit draagt bij aan de verbetering van het bewegingsonderwijs.

Scholen moeten dan wel een modern personeelsbeleid voeren en inspelen op de voorkeuren en specialisaties van (huidige en nieuwe) leerkrachten. Veel scholen werken al met een vorm van taakdifferentiatie, bijvoorbeeld door het aanstellen van taal- of rekencoördinatoren. De inzet van leerkrachten met een 'brede' bevoegdheid voor andere klassen dan hun eigen klas, past daarbij. Daarmee vergroot je ook de mogelijkheden en de aantrekkelijkheid van het beroep. Overigens ben ik blij dat een aantal respondenten in het rapport de taakdifferentiatie als oplossing noemt. Dat bevestigt mijn beeld dat veel scholen daarmee al heel adequaat bezig zijn.

Ook is het mogelijk om vakleraren (ALO-ers) en Ciossers/Lobossers (MBO-opgeleiden) in te zetten.

Veel scholen, zo blijkt uit het rapport en uit andere bronnen, hebben al goede ervaringen opgedaan met de inzet van vakleraren en/of Ciossers/Lobossers, in combinatie met 'smal' en 'breed' bevoegde leerkrachten. Naar mijn mening is er nog veel winst te boeken met het optimaal inzetten van verschillend personeel in het bewegingsonderwijs. Scholen kunnen hierin ook gezamenlijk optrekken, binnen hun bestuurlijk verband en/of binnen hun wijk of regio. Met name voor kleine scholen geeft een dergelijke samenwerking meer mogelijkheden voor het inzetten van bijvoorbeeld vakleraren. Verder wil ik ook nog wijzen op de mogelijkheden van de zogenoemde combinatiefuncties. De bewindspersonen van OCW willen samen met staatssecretaris Bussemaker van VWS zorgen dat er meer van zulke functies komen. Ik kom daar later in deze brief nog op terug.

Wanneer scholen aan nieuwe leerkrachten vragen om de 'brede' bevoegdheid te halen, is het zinvol te bedenken dat in een aantal gevallen al een deel van de leergang in de initiële opleiding is gevolgd. Leerkrachten volgen dan nog maar een gedeelte van de leergang en scholen maken dus ook minder kosten. Door de aanpassing van de leergang hoeven leerkrachten hoogstwaarschijnlijk nog minder les te volgen na de lerarenopleiding en kost het scholen nog minder geld.

Alles bij elkaar denk ik dat het aanpassen van de leergang bewegingsonderwijs geen onredelijke investering in tijd en geld van scholen vraagt. Scholen kunnen hun nascholingsbudgetten gebruiken voor het betalen van de leergang. Naar mijn mening zijn die dusdanig toereikend dat een aparte rijksbijdrage niet nodig is.

Ongetwijfeld zijn er nog meer oplossingen te bedenken dan bovenstaande. Uit het evaluatierapport blijkt dat veel scholen er al in slagen om adequaat met de nieuwe situatie om te gaan. Dat blijkt ook uit andere signalen uit de praktijk. Ik vind het belangrijk dat scholen kennisnemen van die *best practices*. Deze kennisuitwisseling moet wel worden georganiseerd. Daar is extra geld voor beschikbaar. In de komende maanden start er een voorlichtingsproject dat scholen gaat informeren over de manier waarop ze het bewegingsonderwijs kunnen organiseren. Dit project sluit aan bij de informatie die er nu al is. Zo ligt er sinds het begin van dit schooljaar een bruikbaar voorlichtingsprotocol van de besturenorganisaties. En er verschijnt binnenkort een hernieuwde voorlichtingsbrochure van de AVS, SLO en KVLO waarin veel *best practices* worden gepresenteerd. Nadrukkelijk zal ik de sectororganisatie vragen een rol te spelen bij het ontwerp van het project en de voorlichting aan scholen. Ik zal uw Kamer in het voorjaar informeren over de uitwerking van het voorlichtingsproject.

### ***Arbeidsmarktsituatie op de langere termijn***

In het evaluatierapport wordt aandacht gevraagd voor de arbeidsmarktsituatie op de langere termijn. Op dit moment is niet goed te voorzien of het aanbod van 'breed' bevoegde nieuwe leerkrachten op termijn voldoende is om de te verwachten vacatures in het basisonderwijs te vervullen. De verwachting is dat steeds meer studenten de leergang voor een 'brede' bevoegdheid afronden. Daar tegenover staat dat we het komend decennium een grote uitstroom van pensioengerechtigde leerkrachten verwachten. Nu hoeven niet alle vertrekkende leerkrachten vervangen te worden door een 'breed' bevoegde nieuwe leerkracht. Verder mag je verwachten dat het aanpassen van de

leergang zorgt voor meer studenten én een grotere bereidheid van scholen om nieuwe leerkrachten de leergang te laten volgen. Of daarmee vraag en aanbod over vijf à tien jaar nog steeds op elkaar zijn afgestemd, is nu nog niet te zeggen. Daarom wil ik nagaan of het mogelijk is een vorm van *monitoring* te ontwerpen, waarmee de ontwikkeling van vraag en aanbod wordt gevolgd. Ik zal u nog informeren over de manier waarop ik de arbeidsmarkt wil *monitoren*.

Voor de langere termijn zijn ook de combinatiefuncties van belang. De komende jaren willen wij dat er 2500 combinatiefuncties komen. Met deze functies wordt het sport-, beweeg-, en cultuuraanbod bij brede scholen vergroot. Samen met de staatssecretaris van VWS stellen wij vanaf 2008 extra geld beschikbaar voor meer samenhang tussen brede scholen, sport en cultuur. Hiermee kunnen de onderwijs-, sport- en cultuurinstellingen gezamenlijk *professionals* inzetten die het beleid op deze terreinen op elkaar afstemmen en intensiveren. Op termijn zal een deel van de scholen kunnen profiteren van de inzet van deze combinatiefuncties. Het is een aanvulling op de reeds aanwezige, voor het bewegingsonderwijs bevoegde, leerkrachten.

Daarnaast wil ik, in samenwerking met het ministerie van VWS, verkennen of het mogelijk is om Ciossers/Lobossers verkorte scholingstrajecten te laten volgen zodat ze kunnen doorstromen naar hbo-niveau (ALO). Op die manier zou het aantal vakleerkrachten bewegingsonderwijs kunnen toenemen.

Met deze maatregelen wordt het aanbod op de arbeidsmarkt van mensen die bij kunnen dragen aan het bewegingsonderwijs aanzienlijk vergroot. Daarmee wordt ook, in lijn met het onlangs gepresenteerde actieplan *Leerkracht van Nederland*, een bijdrage geleverd aan het terugdringen van het lerarentekort en het verlichten van de werkdruk van leerkrachten.

## **5. Overige aandachtspunten in het rapport**

In het rapport worden, naast de resultaten van de onderzoeksvragen, twee bijzondere aandachtspunten genoemd die om een reactie van mijn kant vragen.

Allereerst blijkt er in de praktijk onduidelijkheid te bestaan over de mate waarin Ciossers/Lobossers zelfstandig onderwijstaken kunnen uitvoeren in het bewegingsonderwijs. En dan vooral of daarbij een bevoegde leerkracht fysiek aanwezig moet zijn. Signalen uit het veld maken duidelijk dat over dat laatste verschillend wordt gedacht.

In het 'MBO-kwalificatiedossier Sport en Bewegen', dat door staatssecretaris Van Bijsterveldt is vastgesteld, staat helder verwoord wat de rol en de verantwoordelijkheden van de medewerkers Buurt-Onderwijs-Sport (BOS), en daarmee van de Ciosser/Lobosser zijn (citaat):

'Hoe zelfstandig de rol van de BOS-medewerker is binnen de kerntaak is geheel afhankelijk van de context waarbinnen hij functioneert. Hij functioneert altijd onder verantwoordelijkheid van een bevoegd leerkracht. Hoe de zelfstandigheid wordt ingevuld is afhankelijk van het inzicht van het bevoegd gezag van de onderwijsinstelling.'

Daarmee wordt volgens mij voldoende duidelijkheid verschaft: de keuze van wel of niet fysiek aanwezig zijn van een bevoegde leerkracht bij uitvoerende onderwijstaken van Ciossers/Lobossers is aan het bevoegd gezag. Tenslotte is het bevoegd gezag als eerste verantwoordelijk voor de kwaliteit van het bewegingsonderwijs binnen de school.

Verder is er onduidelijkheid over de inschrijvingsduur van de leergang en de daaraan gekoppelde tijdelijke bevoegdheid. Nu is het wettelijk geregeld dat de deelnemende leerkracht tegelijk met het volgen van de leergang alvast tijdelijk 'breed' bevoegd is. Die tijdelijke bevoegdheid geldt voor maximaal twee aaneengesloten jaren (gelijk aan de duur van de postinitiële leergang). In de praktijk komt het voor dat men óf langer dan twee jaar over de leergang doet óf de leergang wegens omstandigheden moet onderbreken (om later te vervolgen). Volgens de wet vervalt in beide gevallen de tijdelijke bevoegdheid en kan men dus niet langer bewegingsonderwijs geven in groep 3 t/m 8. Dat is zowel voor de leerkracht als de school een lastige situatie. Ik wil mij beraden op een oplossing voor dit probleem, met name voor die situaties waarbij sprake is van overmacht. Mijn voorkeur gaat daarbij niet uit naar het aanpassen van de wet. Ik zal u hierover nader berichten.

## 6. Afsluiting

Ik heb u beloofd dat ik u over de volgende zaken verder zal informeren:

1. de manier waarop de leergang aangepast zal worden;
2. de opzet van het voorlichtingsproject voor scholen;
3. de manier waarop ik de arbeidsmarkt wil *monitoren*;
4. oplossingen voor de problemen bij de inschrijvingsduur van de leergang;
5. het onderzoeken van de mogelijkheid om Ciossers/Lobossers via verkorte trajecten te laten doorstromen naar hbo-niveau.

Mijn voornemen is u over deze vijf zaken in één brief te informeren. U kunt deze brief in het voorjaar van 2008 verwachten.

Met vriendelijke groet,

De staatssecretaris van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap,

Sharon A.M. Dijkma